

Polarforskaren från Skogs-Tibble

CHRISTER SUNDSTRÖM

Den prost som möter läsaren i ett kapitel i *Slättens söner* av Bengt Nylund kom som 38-åring till Skogs-Tibble pastorat som nyutnämnd kyrkoherde. Här verkade han till sin död 1895. Kapitlet *Prosten Almquists morgonpromenad* beskriver en jordbrukande guds tjänare som visar omsorg om sina grödor och sin boskap då han en tidig morgon i maj ger sig ut på inspektionstur på prästgårdens marker.

Denne prosten Almquist tillhörde den kända uppländska Almquistsläkten som i sin tur härstammade från skattebonden och kyrkvärden Erik Mattsson i Lövsta, Almunge socken där han verkade under senare delen av 1500-talet. Denna släkt kom att bli ursprunget för många namnkunniga akademiker, särskilt teologer. Hans ättling Abraham Mattsson (1699–1760) – kyrkoherde och kontraktsprost – tog sig namnet Almquist, ett namn som släkten därefter behöll. Sonen Eric Jonas A. (1729–1808) blev pastor i först Vendel, sedan i Tierp, senare professor i teologi, sonsonen Eric Abraham A. (1767–1830) utbildade sig också

till präst, blev biskop i Härnösand och sedermera riksdagsman. Brodern Carl Gustav A., krigskommissarie, är mera känd som far till författaren Carl Jonas Love Almquist.

Oscar Almquist (1810–1895) var son till härnösandsbiskopen Almquist, utbildade sig till präst och blev 1848 den omtalade prosten i Skogs-Tibble. Han gifte sig med Johanna Johansson och de fick sin första son, Sigfrid Oskar Immanuel (1844–1923), i Stockholm. Näste i raden av söner, Ernst Bernhard, föddes i Skogs-Tibble (1852–1946). Tredje sonen Erik Otto föddes även han i Skogs-Tibble (1861–1935). Sönerna tillbringade sin första skoltid i Skogs-Tibble folkskola tillsammans med alla bondungar från socknen. När det blev dags för gymnasium fortsatte skolgången i Uppsala. Samtliga söner tog studentexamen i Uppsala men därefter gick de olika vägar. Två av sönerna fullföljde lärdomstraditionen men kom inte att ägna sig åt teologi. Sigfrid blev skolman – lektor i naturalhistoria och kemi och senare rektor vid Högre realläroverket i Stockholm.

Tre av de vetenskapsmän som rekryterades till Vega-expeditionen: E B Almquist, lichenolog (tillika skepps-läkare), F R Kjellman, botaniker och A J Struxberg, zoolog.

Han var också verksam som botaniker och den ene av författarna till Krok & Almquist *Svensk flora för skolor*. Han gav också ut *Lärobok i naturkunnighet*. Tredje sonen Erik Otto blev armeofficér och slutade som överstelöjtnant.

Ernst Bernhard Almquist valde läkarbanan, klarade av 'medikofilen' på 1 år och blev sedan medicine kandidat 1875 samt med. licentiat 1881 i Uppsala. Under åren mellan med.kand. och med.lic. gjorde han avbrott 1873 för att ägna sig åt sin hobby och reste till Norrland för att studera lavar (lichenologi). 1878 gjorde han ett avbrott som kom att vara mycket längre än vad som var avsikten. Han blev nämligen av Adolf Nordenskiölds värvad till Vega-expeditionen för att tjänstgöra som läkare för expeditionens besättning och som forskare för att studera

lavar längs expeditionens väg utefter nordostpassagen. Det var på det viset en skogstibblebo kom att bli polarforskare.

Adolf Erik Nordenskiöld var under 1800-talets senare hälft en celebritet i Sverige – inom kultur, politik och den akademiska världen. Han var finlandssvensk bördig från Helsingfors där han också utbildade sig till geolog och doktorerade 1857. Han kom till Sverige efter att ha gjort sig obekväma hos de ryska makthavarna i Helsingfors. Väl här blev han redan 1858 professor i mineralogi vid Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm. I sin roll som mineralog kom han att göra sammanlagt tio polarexpeditioner och det var i den rollen som han nådde sin ryktbarhet. Expeditionerna gick till Svalbard, Grönland och andra arktiska regioner. Till att börja med gjordes expeditionerna med statligt stöd, senare kom understödet från mecenater – ffa grosshandlare Oscar Dickson, Göteborg och senare också Oscar II. Vid sidan om sin roll som upptäcksresande var han ledamot av Svenska akademien på stol nr 12 och i flera omgångar riksdagsman, först som representant för adeln i ståndsriksdagen, senare som representant för nyliberala partiet i andra kammaren.

Nordenskiöld hade länge planer på att försöka hitta en väg från Atlanten till Stilla havet genom att segla norr om Sibirien. Många hade under de föregående århundradena gjort försök att hitta den s.k. Nordost-

passagen men alla hade misslyckats. Syftet var att hitta en handelsväg som skulle korta vägen till Asien med månader, en transportväg som annars gick via den år 1869 invigda Suez-kanalen. Inte förrän 1878, efter ett års planering, kunde planerna realiseras genom finansiering av bland andra Dickson och Oscar II. Ett salfångstfartyg – Vega – inköptes och byggdes om för expeditionen i Karlskrona. Även ett mindre följefartyg (Lena) utrustades för expeditionen.

Till expeditionens kapten värvades *Adolf Arnold Louis Palander*. Han hade redan tidigare deltagit i Nordenskiölds expeditioner och fick uppdraget att leda denna den 7:e expeditionen tillsammans med 6 befäl. Det 21 man starka manskapet bestod av maskinister, matroser, båtsmän, timmermän, eldare, fångstmän samt kock och hovmästare. Till expeditionen värvades vidare 6 vetenskapsmän och det är i den skaran som tidigare skogstibblebon Ernst Bernhard Almquist återfinns. Hans roll var att vara expeditionens läkare. I uppdraget ingick dessutom att vara lichenolog. Bland övriga vetenskapsmän fanns en botaniker (FR Kjellman), två zoologer (OF Nordqvist & AJ Struxberg), en meteorolog (dansen AP Hovgaard) samt en hydrograf (italienaren G Bove). Professor Nordenskiöld deltog också i expeditionen.

Från Karlskrona gick Vega via Köpenhamn och Göteborg till Tromsö, där återstoden av besättningen anslöt. 21 juli 1878

SS Vega på väg genom Nordostpassagen.

lämnade Vega och följefartyget Lena Tromsö och efter en månad nådde man Sibliens nordligaste punkt Kap Tjeljuskin. Färden under följande månad gick problemfritt förutom att man tvingades gå något längre söderut för att kunna följa en isränna. När man nådde floden Lenas mynning skildes fartygen åt – Lena gick uppför floden till Jakutsk. Nu blev isförhållandena allt besvärligare och man tvingades till ett tillfälligt stopp under några dagar i mitten av september. Färden fortsatte sedan långsamt men den 28 september – efter drygt 2 månaders färd – kom man inte längre. Fartyget frös fast i isen. Man hade då nästan nått målet Stilla havet och befann sig strax norr om Tjuktjerhalvöns norra udde.

Detta ofrivilliga stopp var naturligtvis en misräkning men fanns ändå med i planeringen för expeditionen – man hade förord som skulle räcka i 2 år. Istället för att

vara sysslösa ägnade man sig åt vetenskapliga studier. Flera expeditioner inåt land genomfördes. I närmast belägna vik fanns en bosättning av tjuktjer – Pitlekaj – som fick flera besök. Almquist ägnade sig åt studier av lavfloran i området och samlade exemplar som hemfördes till Stockholm där de nu återfinns i Naturhistoriska riksmuseets samlingar. Almquist kom också att intressera sig för tjuktjernas färgsinne, som han efter hemkomsten beskrev i en vetenskaplig rapport.

Den stränga kylan höll i sig långt in på följande försommar, inte förrän vid midsommartid öppnade sig en råk 1 mil öster om fartyget. Men det dröjde ytterligare 1 månad innan fartyget kom loss ur isens grepp. Sen tog det bara 2 dagar till man nådde Berings sund, Nordostpassagens slutpunkt. Med det var det bevisat – det fanns en framkomlig passage norr om Sibirien men någon handelsväg öppnade sig inte, därtill var passagen alltför svårframkomlig.

Återstoden av resan tillbaka till Sverige gick via Yokohama, där Vega reparerades i 2 månader. Sedan följde en triumfartad hemfärd med många uppehåll där besättningen hyllades – i Hongkong, Singapore, Ceylon, Aden, Suez, Kairo, Neapel – och Rom, där flera av vetenskapsmännen valde att ta landvägen vidare hem. Vega passerade sedan Gibraltar, Lissabon, Falmouth, Vlissingen, Köpenhamn för att 24 april 1880 på kvällen ankra på Stockholms ström efter en resa på

22189 nautiska mil (ca 4100 mil) som tagit närmare 21 månader. Överallt festligheter, fyrverkerier och mest av allt i Stockholm, där kungen tog emot på Stockholms slott.

Resultatet av expeditionen – att nordostpassagen hittades – blev emellertid ingen framgång, någon handelsväg blev den aldrig. Det långa uppehållet i isen resulterade emellertid i en rad vetenskapliga rapporter och en sammanställning av dessa i fem band som gavs ut 1882–87. Ett bestående minne av Ernst Almquists deltagande i expeditionen är att han fick ge namn åt några öar – Almquists öar – utanför Taimyrviken på Sibiriens nordkust.

Efter hemkomsten slutförde Ernst Almquist sin läkarutbildning med medicine licentiat-examen 1881. Året därpå disputerade han vid Uppsala universitet och blev medicine doktor på en avhandling om tyfoidfeberns bakterie. Detta blev starten på hans vetenskapliga bana inom bakteriologi och hygien. Han for till Pasteur i Paris och Koch i Berlin för studier i bakteriologi. Han blev som förste stadsläkare i Göteborg 1883–1891 ansvarig för smittskydd och hygienfrågor. När han 1891 blev utnämnd till professor i allmän hälsovårdslära vid Karolinska institutet återvände han till Stockholm. Sina vetenskapliga studier kom han särskilt att ägna åt tyfus-, kolera- och dysenteribakterierna, deras biologi och epidemiologi. Inom dessa områden blev han svensk pionjär. Men Almquist var verksam

Vega-expeditionens återkomst till Stockholms ström 1880 firades ståtligt. Efter illustration av O A Mankell.

inom många andra områden. Han skrev en studie över författaren CJL Almquists personlighet, över brodern Sigfrid som iakttagare och om 'Förhållandet mellan man och kvinna ur hygienisk synpunkt'. Som Linnékännare intresserade han sig för Linné som hygieniker. Hans intresse för botanik fick honom att engagera sig i Botaniska sällskapet i Stockholm och i bildandet av Linnésällskapet. Han var nykterhetsivrare och skrev 'Nykterhetsarbetet och sedligheten'. När han 1912 skrev om ärftlighetslagarna och rashygien och många år senare om 'Budskapet från Norden: Faderskärleken –

Lagarna för natur och liv' (1937) hade han avlägsnat sig från sina annars strikt vetenskapliga utgångspunkter. Skrifter som 'Om svenska rasens bestånd' 1930, 'Den internationella faran' 1933, 'Kyrkans nydaning' 1934, 'Nordiska folkens kamp för sin tillvaro' 1935, 'Framsteg och lidande – hur går vår nordiska kultur framåt?' 1938 vittnar om att Almquist med tiden kom att omfatta alltmer värdekonserverativa uppfattningar, kanske t.o.m. högerextrema värderingar. 1932 promoverades han, 80 år gammal, till jubeldoktor. Promotor vid det tillfället var professorn i patologi Robin Fåhræus.

1934, dvs. flera år efter sin pensionering, engagerade sig Almquist i bildandet av Samfundet Manhem, vars ordförande han var de första 7 åren. Samfundet var en sammanslutning av akademiker, läkare, advokater, ingenjörer och militärer samt personer med konstnärliga yrken. Syftet var att bedriva folklig föreläsnings- och bildningsverksamhet i svensk och nordisk anda. Man främjade svensk kultur och arrangerade Götiska gillan och föreläsningar med olika kulturella och nationalromantiska inslag. Till samfundet drogs med tiden nazister och nazistsympatisörer men inget talar för att Ernst Almquist var nazist. Efterhand kom politiska och rasvetenskapliga frågor alltmer i fokus. Antisemitism blev mer och mer ett centralt tema i verksamheten. Säkerhetspolisen noterar 1940 att 'verksamheten i Manhem kan och på grund av stark tysk inställning vara landskadlig'. Men Manhem var långt ifrån en handlingsinriktad organisation utan mer av en intellektuell miljö där högerextrema tankegoods omhulldades. Följdriktigt kom man från samfundet att uppvakta Hitler på hans 50-årsdag med en Karl XII-statyett och ett brev, där Hitler hyllas som Europas räddare och som bl.a. var undertecknat av Ernst Almquist. Så Ernst Almquists eftermäle kan med fog sägas ha blivit tvetydigt. Efter krigsslutet engagerade han sig i hjälpverksamhet för den drabbade civilbefolkningen i det besegrade Tyskland och medverkade

1945 – året före sin död – i instiftandet av Hjälpkommittén för Tysklands barn.

Källor

E Nyberg *Götländsk släktbok*, Visby 1938.

L Berggren *Nationalism, folkbildning och intellektualism*, Tvärsnitt nr 2:2000.

A E Nordenskiöld *Vegas färd kring Asien och Europa*, del I och II. Stockholm 1881.

LIBRIS, nationellt bibliotekssystem <http://libris.kb.se>

Metapedia http://sv.metapedia.org/wiki/Ernst_Bernhard_Almquist

Naturhistoriska riksmuseet <http://www.nrm.se/forskningochsamlingar>

Svenska biografiskt handlexikon, s 22–24.
<http://runeberg.org/sbh>

Svenskt biografiskt lexikon, Almquist, släkt,
urn:sbl:5692

Wikipedia http://sv.wikipedia.org/wiki/Adolf_Erik_Nordenski%C3%B6ld

Wikipedia <http://sv.wikipedia.org/wiki/Almqvist>

Wikipedia <http://sv.wikipedia.org/wiki/Vega-expeditionen>

Christer Sundström är läkare och var 1983–2009 ordförande i Skogs-Tibble Fornminnes- och Hembygdsförening.